

natoč brižljivog čuvanja jezične tradicije, najbolje se odražavaju lutanja njihovih govornika. Glavni izvori, osim indijskog, jesu iranski, armenski, mađarski, rumunjski i slavenski jezici. Živeći u područjima gdje se spomenu ti jezici govore Romi su usvojili mnoge pozajmljenice a ponekad i njihove fonetičke i gramatičke karakteristike.

U pojedinim sredinama Romi su bili i nosioci kulture, primjerice, nosioci zanatske kulture u balkanskim zemljama, te posebno muzičke kulture u mnogim sredinama (str. 228).

Zanimljivo je da su Romi sa sobom donijeli ostatke indijske kastinske podijeljenosti. Uočljivo je, naime, da mnoga plemena nose nazive koji ukazuju na zanimanje njihovih članova i ujedno na još uvijek prisutnu hijerarhiju po zanimanjima kojima se bave. Ostajući vjerni tradiciji Romi su zadržali pretežno one profesije koje su odgovarale njihovu nomadskome ili polunomadskom načinu života. Svoje talente često su iskazivali kao kovači, muzičari i trgovci konja, dok su Romkinje zarađivale kao gatare i zabavljačice. Kovački obrt kod Roma jedan je od najstarijih zanatskih djelatnosti koji je ovaj narod najvjerojatnije donio direktno iz Indije. Valja istaći da čak i stalno nastanjeni Romi nisu nikada postali seljaci, ma koliko dugo da su boravili na zemlji, već jednostavno zanatlije.

Među Romima postoji podjela na tri glavna plemena: 1) Kalderaši s Balkanskog poluotoka i Srednje Evrope, koji ujedno čine najbrojniju skupinu; 2) Gitanosi koji pretežno potječu s Iberijske peninsule, Sjeverne Afrike i južne Francuske; 3) Sinti iz Njemačke i Francuske. Svaka od tih skupina dijeli se na dvije ili više podgrupa koje se međusobno razlikuju po zanimanjima ili pak po teritorijalnom porijeklu. Osnovna čelija zajednice jest *cara* (čerga). Više *cara* čine *njamo* (rod), a više rodova stvara tzv. *vitsu*. Veličina *vitse* može obuhvaćati između desetak do nekoliko stotina *cara*. *Vitsom* upravlja starješina, koji se bira na određeno vrijeme ili pak doživotno, ovisno o autoritetu koji uživa. U skladu s tradicijom i zakonima starješina predsjedava savjetu staraca, a zajedno s njima ili sam donosi sve značajnije odluke koje se tiču plemena. U pojedinim plemenima ulogu starješine može imati i žena.

Najjača među romskim institucijama društvene kontrole jest *kris*. *Kris* je riječ grčkog porijekla i znači sud, presudu, a odnosi se prije svega na pojmove običajnog prava ali i na ustanovu koja je odgovorna za rješavanje sporova nastalih unutar grupe, plemena. Na temelju romskih zakona, ponašanja jesu sveobuhvatni koncepti vjernosti, međusobne povezanosti i uzajamnosti u okviru određene »društveno-političke« jedinice. U religiji Romi znaju samo za dva osnovna principa. To su vrhovno božanstvo Del ili Devel (potječe od staroindijske riječi »deva«) i njegov negativni pratilac, načelo zla, Beng (sotona); ta dva principa u stalnom su sukobu i vjerojatno predstavljaju tragove iranskog dualizma što su ga Romi sa sobom donijeli. Romi su, inače, prihvatili religiju sredine u kojoj žive, jer je to bio način da se izbjegnju vjerski progono. No, pored službene religije, oni su zadržali svoja vjeronanja (str. 233).

Zadnje poglavlje petog dijela knjige nosi naslov: »Romi u umetnosti« a posvećeno je dobrim dijelom analizi »ciganskih tema« u književnim i pjesničkim djelima, prije svega, Cervantesa i Puškina. U tom kontekstu Đurić govori i o nekoliko »tematskih krugova« koji se uvijek iznova pojavljuju u literaturi o Romima. To su, prvenstveno: Romi i njihova sudbina, patnja i stradanja, zatim ljubav i sloboda, igra i muzika, odnos prema prirodi, društveni i obiteljski život.

Uistinu, ovaj narod »zagonetnog porijekla« i tragične sudbine inspirirao je brojne umjetnike u mnogim zemljama svijeta da njihov život predstave kroz književna djela i poeziju, glazbu, slikarstvo, kazalište, film.

Ružica Čičak

Vladimir Biljnja

RUSINI U VOJVODINI
Prilozi izučavanju istorije Rusina
Vojvodine (1918—1945)

Novi Sad: Dnevnik, 1987, 189 str.

Da ne nastupi vrijeme zaborava — mogao bi biti motto knjige »Rusini u Vojvodini« Vladimira Biljnje. Vođeni i pisani tim principom, »Rusini u Vojvodini« prelaze granice historiografije jednog »malog naroda«.

Knjiga obuhvaća razdoblje od 1918. do 1945, s tim što daje i kratak uvid u porijeklo Rusina. Tko su Rusini? Na to pitanje autor odgovara u uvodnom dijelu. Tu ujedno, osim o porijeklu riječi Ruten, V. Biljna piše o religiji Rusina, unijatskoj crkvi, Šeptickom, i doseljavanju Rusina u Vojvodinu. Uz uvodni dio, knjigu sačinjavaju još dvije veće cjeline. Prva je »Društveni, ekonomski, politički i kulturno-prosvjetni položaj Rusina u Vojvodini (1818—1941) unutar koje su istaknuta poglavlja »Kultura i posveta« i »Politička zbivanja«. Druga je cjelina »Rusini Vojvodine u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945«.

Tko su, dakle, Rusini? Kako kaže autor: nacionalna manjina bez matične države.

Migracijska kretanja Rusina trajala su vjekovima, uglavnom od 15. do 18. stoljeća, s teritorija današnjeg zapadnog SSSR-a, preko Ugarske do Vojvodine i preko Banata do Rumunjske.

Riječ Rusin, kako ističe autor, nije istovjetna riječi Ukrajinac. Pojam se pojavljuje u 11. stoljeću, a od slavenskih plemena na koja se termin Ruten (Ruthen) odnosio, formirale su se tri nacije: Rusi, Bjelorusi i Ukrajinci. Upotreba termina Ruten zadržala se izvan granica carske Rusije kao i Sovjetskog Saveza, što često izaziva zabunu.

Vladimir Biljna započinje opis religije Rusina, ne slučajno, s Firentinskom unijom koja je zaključena u 15. stoljeću kao pokušaj ujedinjenja katoličke i grčko-pravoslavne crkve. Unija je trebala biti prijelazna forma prema potpunijoj katolizaciji, ali je nisu prihvatili ni vjernici ni svećenstvo pravoslavne vjeroispovjesti. Proces unijačenja provoden je i nasilno pa autor smatra da se u tome nalazi glavni razlog migraciji Rusina.

Kao bitan moment u historiji Rusina prikazana je politička, prosvjetna, i vjerska uloga plemića Romana Šeptickog-Andreja, koji je poslužio interesima Austro-ugarske monarhije, Vatikana i kajzerove Njemačke tako što je, izazivajući netrpeljivost i neprijateljstva između Ukrajinaca, Bjelorusa i Rusa, slabio Rusiju posebno u vrijeme nagovještaja rata između Rusije i Austrije, 1888.

Rusini su se u Vojvodinu doselili polovinom 18. stoljeća. Njihovo doselja-

vanje trajalo je oko dvije stotine godina. Od samog početka, kao čisto rusinsko naselje nastao je Ruski Krstur. U njemu je unijatska crkva u potpunosti organizirala i kontrolirala društveni život. Mnogi Rusini, doseljenici u Bačku, formalno su se izjašnjavali da su unijati kako bi, s obzirom na uvjete koje je postavila ugarska vlast, uopće imali pravo da se nasele i sačuvaju status slobodnih seljaka. Opisujući to razdoblje autor razgraničuje pojmove pokrštavanja u rimokatoličku vjeroispovjest od unijačenja sljedbenika pravoslavne vjeroispovjesti.

V. Biljna opisuje procese koji su pretходили pripojenju Vojvodine Kraljevini Srbiji kada su jasno došli do izražaja suprotstavljene interesi: Rusini Zakarpatske Ukrajine željeli su se otcijepiti od Mađarske i priključiti SSSR-u, vojvodanski Rusini, predstavnici budimpeštanskog Ruskog narodnog savjeta, koji je formirala unijatska crkva, tražili su priključenje Mađarskoj, a vojvodanski Rusini željeli su pripojenje Kraljevini Srbiji. Golem utjecaj imala je unijatska crkva koja je širila svoj promađarski stav, što je bilo posebno vidljivo u cijelom međuratnom razdoblju, osobito za prvih dana okupacije Bačke od Horthyjevih fašista.

Autor daje i prikaz ekonomskog položaja Rusina u Vojvodini prije i poslije agrarne reforme. U tome se služe podacima različitog karaktera i različitog stupnja preciznosti, koji, kao što i sam naglašava, nisu sasvim pouzdan oslonac za dalekosežnije zaključke. On ističe da je ipak uočljivo prikrivanje izvornih podataka o broju seoske (gradske) sirotinje. Zanimljiv je podatak da je sastavni dio referata na skupštini Radničke komore u Novom Sadu 1936. tabela koja prikazuje mjesečne zarade u odnosu na minimalne potrebe za egzistenciju za razdoblje 1929—1935. Iz tih je podataka očit težak socijalni položaj poljoprivrednika, čije su zarade osiguravale tek oko 40% minimalnih potreba četveročlane obitelji. Od doseljavanja u Vojvodinu Rusini su se pretežno bavili poljoprivredom. Tek nakon 1918. u novostvorenoj Jugoslaviji počeli su značajnije razvijati zanatstvo. Zanatlijska udruženja bila su važna i za kulturni život sela.

Analizu stanja prosvjete i procesa važnih za nju, autor provodi zadržava-

vajući se posebno na prikazu nekoliko institucija kao što su: Savez učenika Rusina-Ukrajincina, Rusko narodno prosvjetno društvo (RNPD) »Prosvita« i Kulturno-prosvjetni savez jugoslovenskih Rusina (KPSJR). Na primjeru sela Ruskog Krstura i Kucure, V. Biljna prikazuje dva tipa školstva u Rusina. Za razliku od Ruskog Krstura gdje je dominirala unijatska crkva, pa je i školstvo bilo pod njenim utjecajem, Kucura je imala puno liberalnije školstvo. Njega su narodni učitelji Rusini prihvatili od Nijemaca unijevši tako u školski sistem nova, demokratskija shvaćanja i oslobađajući se religioznog mističizma.

Razvoj rusinskih osnovnih škola u Vojvodini do 1918. obilježavaju dvije tendencije. Jedna je bila težnja ugarskih vlasti, u sprezi s unijatskom crkvom, prema postupnoj mađarizaciji Rusina, a drugu tendenciju sačinjavala su nastojanja narodnih učitelja da rusinsko osnovno školstvo oslobode od pokroviteljstva unijatske crkve i da se odupru mađarizaciji. Velik i značajan sukob za pitanje obrazovanja dogodio se, kako ističe autor, godine 1898. Tada je izišao zakon o reorganizaciji ugarskih škola, kojim je predviđeno ukidanje postojećih konfesionalnih škola i uvođenje jedinstvenoga nastavnog mađarskog jezika. Pravo učenja materinjeg jezika postizalo se samo u slučajevima kada bi se osigurao učitelj koji poznaje i mađarski i rusinski jezik. Unijatska crkva stala je i tada na stranu organa ugarskih vlasti omogućavajući provođenje ugarskog zakona o školstvu u Ruskom Krsturu. U Kucuri, međutim, narodni učitelji Rusini, s punom podrškom većine Rusina i Nijemaca, započeli su borbu za status konfesionalne osnovne škole s rusinskim nastavnim jezikom i obvezom učenja mađarskog. Bili su svjesni da bi prihvaćanje državne škole vodilo u potpunost mađarizaciju. Svoju osnovnu školu uspjeli su sačuvati s općinskim samodoprinosom. Tako su u svim rusinskim naseljima od 1898. do 1918. postojeće osnovne škole bile državne osim u Kucuri. Bio je to uspjeh narodnih učitelja za očuvanje narodnoga rusinskog jezika.

Godine 1927. na inicijativu rukovodstva Ruskog narodnog prosvjetnog društva (RNPD) »Prosvite«, osnovan je Savez učenika Rusina-Ukrajincina da bi

se na taj način i srednjoškolska omladina uključila u kulturno-prosvjetni rad Rusina. Međutim, nakon prvog oduševljenja učenika Rusina tom svojom organizacijom ubrzo je došlo do njezina osipanja, pada aktivnosti i konačnog gašenja. Uzroke za to treba tražiti, kako obrazlaže V. Biljna, u konzervativnim klerikalnim shvaćanjima rukovodstva »Prosvite«, koje je snažno utjecalo na profil organizacije, a zatim u činjenici da se broj učenika Rusina povećao i izišao iz kruga stipendista, a time i utjecaja unijatske crkve, jer je većina učenika Rusina polazila gimnaziju i srednje tehničke škole, a neki su pojedinci bili na fakultetima, tako da su i jedni i drugi dolazili u dodir s naprednim omladinskim i studentskim pokretom. Osim toga učenici Rusini iz siromašnijih slojeva nisu mogli nalaziti svoj interes u reakcionarnoj orijentaciji »Prosvite« i Saveza učenika. Raspoloženje u ideologijama bio je osobito evidentan u vrijeme dolaska Hitlera na vlast, kada se štampa RNPD »Prosvite« otvoreno stavila na stranu fašističkog pokreta. Rusinska omladina našla je svoj put na strani najnaprednijih omladinskih pokreta zajedno s pripadnicima drugih naroda i narodnosti.

Rusko narodno prosvjetno društvo (RNPD) koje je tako bitno utjecalo na Savez učenika, osnovano je 1919. sa sjedištem u Ruskom Krsturu. Zadatak je društva bio da se u svakom selu gdje žive Rusini osnuje filijala RNPD. Na osnivačkoj skupštini na najodgovornije rukovođeće pozicije te organizacije izabrani su unijatski svećenici, a na mjesto glavnoga i odgovornog urednika lista »Ruske novine« došao je rimokatolički svećenik. Autor knjige dobro uočava značaj »Prosvite« kao organiziranog oblika kulturno-prosvjetne ustanove koji se prvi put javlja u Vojvodini kod Rusina-Ukrajincina, ali isto tako ocrtava idejno-političku orijentaciju te organizacije. Naglašava da ocjena »Prosvite« kao konzervativne i reakcionarne organizacije ne znači negiranje kulturnih tekovina postignutih u njenom radu.

Osnivanjem RNPD »Prosvite« stvoreni su uvjeti i za razvitak kulture na rusinskom jeziku. Tu je naročito značajna izrada gramatike bačvansko-sremenskog rusinskog jezika koju je izradio Gavrilo Kostelnik, a koja je tiskana

1923. Kasnije su objavljene još mnoge knjige različitog karaktera (čitanke, knjige religioznog sadržaja, drame, pjesme i sl.) i tako su postavljeni temelji rusinskoj pisanoj riječi u Vojvodini. Autor knjige ističe značaj književnog stvaralaštva na rusinskom jeziku za Rusine, a posebnu pažnju posvećuje djelatnosti najplodnijeg književnog stvaraoca tog vremena kod Rusina u Vojvodini — Gavrilu Kostelniku. Unutar toga ne zaobilazi spomenuti, kako kaže, nametljivi misticizam i sujevjerje u djelima tog pisca.

Ono što treba istaći u knjizi »Rusini u Vojvodini« svakako je dosljednost stava da se ne idealizira prošlost vlastitog naroda. Trenuci subjektivizma kratki su i ne narušavaju cjelinu u kojoj se nesmiljeno govori i o onim predstavnicima Rusina koji su mračne točke u njihovoj historiji. Jedna takva neželjena ličnost jest unijatski svećenik Petar Bučko koji završava svoj životni put kao dobrovoljni redov u njemačkoj fašističkoj vojsci, koji na istočnom frontu, na okupiranom ruskom teritoriju sudjeluje u gnusnim zločinima nad stanovništvom. Iz opisa događaja i promatranja procesa u knjizi, vidljivo je razgraničenje između konzervativnih i reakcionarnih pojedinaca, organizacija i djelovanja, od želja, interesa, orijentacije, djelovanja i položaja većeg dijela naroda unutar samih Rusina.

Pod utjecajem i aktivnošću rusinskih srednjoškolaca i studenata koji su došli u dodir s naprednim studentskim pokretom i širili napredne ideje, osnovan je godine 1933. Kulturno-prosvjetni savez jugoslavenskih Rusina (KPSJR) sa sjedištem u Kucuri. Ciljevi mu bijahu širenje revolucionarne klase svijesti, propagiranje naprednog radničkog pokreta, osnivanje čelija KPJ i organizacija SKOJ-a, a svoj program objavio je u listu »Zarja« godine 1934.

Komentirajući književne priloge u »Zarji« i književno stvaralaštvo Rusina, V. Biljna ne podliježe pritisku »nacionalne blagonaklonosti« kojom bi povlađivao i slabim književnim djelima samo zato što su ih stvorili Rusini, već jednostavnom objektivnošću utvrđuje razliku između umjetničke vrijednosti književnog rada (koju u pojedinačnom slučaju označava i »relativno malom«) i njihove angažiranosti u »jednom značajnom istorijskom vremenu«.

Politička zbivanja između rata autor daje prikazom udruženja zemljoradnika i zanatlija, zatim prikazom socijalističkog pokreta kod Rusina i prikazom djelatnosti KPJ i odrazom te aktivnosti među Rusinima u Vojvodini; zatim prikazom formiranja naprednoga omladinskog pokreta u SKOJ i sindikalnog pokreta. I u ovom svom dijelu, knjiga »Rusini u Vojvodini« dokazuje velik uloženi trud. Udio Rusina u radu naprednog radničkog pokreta u Vojvodini, kao što se ističe, nerazdvojno je vezano za razvitak naprednoga radničkog pokreta u Vojvodini, odnosno u Jugoslaviji uopće. Revolucionarni radnički i omladinski pokret među Rusinima u Vojvodini od 1936. do 1941. uspješno je radio na širenju revolucionarnih ideja. V. Biljna zna jasno omeđiti ono što mu je poznato, zadržavajući oprez istraživača da unatoč obilju detalja, još toga ostaje što je potrebno popunjavati. Na taj način treba gledati historioografski rad kakav je i knjiga »Rusini u Vojvodini«. Evidentiranje datuma, događaja, pojedinosti, a osobito imena, kojih je ova knjiga puna, svakako će olakšati buduće korake u daljnjim istraživanjima Rusina i historije tog razdoblja. Zato opservacija koja svojom opširnošću »odlazi« od teme (npr. o misticizmu i vjeri) ili omaške poput onih u nabranjanju naroda, gdje se pored Hrvata pojavljuju i Bunjevci, ne osporavaju važnost djela kao priloga istraživanju jedne od naših narodnosti.

Posvećujući pažnju svakoj od ratnih godina 1941—1945. posebno, V. Biljna prikazuje sudjelovanje Rusina Vojvodine u narodnooslobodilačkom ratu od aprilskog rata do prvih dana mira. I ovdje se, dakako, pokazuje da je djelovanje Rusina u revolucionarnim zbivanjima dio djelovanja pripadnika drugih naroda i narodnosti. Ni ovdje ne izostaje kritički pogled autora koji isto tako jasno navodi i neprijateljsko djelovanje i nekih od Rusina.

Stranice posvećene prvim danima mira osvjetljene su uvidom kojeg karakterizira dubina te su inspirativne i mogu biti poticaj i za šire analize procesa naše suvremenosti, tako da zavređuju pažnju stručnjaka raznih profila.

Šreća Perunović